

Paweł BAK, *Euphemismen des Wirtschaftsdeutschen aus der Sicht der anthropozentrischen Linguistik* (= Warschauer Studien zur Germanistik und zur Angewandten Linguistik 2), Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2012, 294 str.

Recenzowana pozycja jest poświęcona zagadnieniu eufemizmów, które ze względu na swoją funkcję zastępowania wyrażen bezpośrednich, głównie w celu unikania tematów tabu (kulturowych czy religijnych), zachowywania uprzejmości lub poprawności politycznej, są przez użytkowników języka często postrzegane negatywnie – jako narzędzie manipulacji językowej –, a dla językoznawców są ciekawym przedmiotem badań w obrębie leksykografii, diachronii języka, semantyki i pragmatyki, a nawet morfologii i składni.

Autor książki podejmuje już we wstępie i w rozdziale pierwszym pracy dyskusję z tradycyjnymi ujęciami tego zagadnienia, które koncentrowały się dotychczas na opisie eufemizmów jako jednostek słownikowych oraz na analizie ich znaczenia z perspektywy diachronicznej, i proponuje dynamiczne ujęcie tego zagadnienia w oparciu o założenia antropocentrycznej teorii języków F. Gruczy (1983, 1988, 1997a, 1997b). Dynamiczne ujęcie polega zdaniem autora na analizie znaczenia eufemizmów w kategoriach cech interakcyjnych, a nie inherentnych, na uwzględnieniu ich charakteru indywidualnego i względnego oraz na analizie w powiązaniu z szeroko rozumianym kontekstem pragmatycznym.

Rozpatrywanie eufemizmów jako kategorii względnej w rozdziale drugim ma kluczowe znaczenie dla koncepcji pracy i skłania autora do postawienia hipotezy, że zmiana znaczenia eufemizmów dokonuje się nie tylko z perspektywy diachronicznej, ale także synchronicznie. Względność kategorii oznacza, że zmiana znaczenia eufemizmów dokonuje się nie tylko na przestrzeni czasu i w obrębie systemu języka, ale jest także uwarunkowana kontekstualnie i idiolektalnie. Z tego powodu to samo wyrażenie może być raz odbierane jako eufemizm, a innym razem jako wyrażenie neutralne, a nawet jako dysfemizm. Względność kategorii może przejawiać się także w wyborze podstawy eufemizmu, tzw. *verbum proprium*, który nie musi się ograniczać wyłącznie do treści negatywnych lub zakazanych, a także w różnej ocenie ich funkcji, np. ten sam eufemizm może służyć do zawoalowania pewnych treści oraz do celów zatajania i manipulacji (niem. *intrakategoriale Relativität*), co zależy od przyjętej przez uczestników komunikacji perspektywy.

W kolejnym rozdziale zostają przedstawione główne założenia antropocentrycznej teorii języka F. Gruczy, które pozwalają na rozpatrywanie eufemizmów jako kategorii idiolektalnej, i tym samym na uwzględnienie w badaniach ich indywidualnego oraz twórczego charakteru. Jako punkt wyjścia w wyróżnianiu eufemizmów zostaje przyjęta tzw. funkcja eufemistyczna, która jest ustalana przez konkretnego użytkownika języka

w ramach jego idiolektu, zgodnie z jego intencją komunikacyjną i w powiązaniu z kontekstem pragmatycznym wypowiedzi. Zarówno proces konstrukcji, jak i proces interpretacji eufemizmów jest aktem indywidualnym i może przebiegać w różny sposób w zależności od wykształcenia, wiedzy fachowej, zainteresowań, poglądów, wrażliwości, uprzejmości i idiolektów użytkowników języka. W tym sensie eufemizmy są przez autora definiowane jako konstrukty interpretacyjne. Uwzględnienie tych cech indywidualnych ma wpływ na ich realizację językową.

Następnie autor zawęży dotychczasowe rozważania do języków specjalistycznych, w szczególności do eufemizmów występujących w języku gospodarki. W syntetycznym nakreślonym stanie badań dokonuje ważnego rozróżnienia między terminem specjalistycznym, który cechuje precyzja i jednoznaczność sformułowania, a eufemizmem, którego cechą charakterystyczną jest niedookreśloność w płaszczyźnie semantycznej. Wskazuje także, że eufemizmy nie są zbyt często stosowane w języku specjalistycznym gospodarki i są raczej zaliczane do żargonu specjalistycznego, który cechuje mniejszy stopień fachowości niż w tekstach specjalistycznych i adresowanie go do szerokiego grona odbiorców. Analiza eufemizmów występujących w języku gospodarki w oparciu o antropocentryczną teorię języków specjalistycznych (S. Grucza 2008a, 2010) ma na celu opis eufemizmów używanych przez konkretnych specjalistów, w konkretnych tekstach specjalistycznych z zakresu gospodarki i w rezultacie rekonstrukcję konkretnych idiolektów specjalistycznych. Autor zastrzega jednocześnie, że jego rozważania dotyczą tylko pewnego wycinka dyskursu, który jest rozumiany jako realna interakcja komunikacyjna zachodząca między konkretnymi rozmówcami jako uczestnikami dyskursu i jest realizowany za pomocą tekstów prasowych. Jako kryterium wyróżniania eufemizmów zostaje przyjęta funkcja eufemistyczna (rozdział 3). Analiza ma również na celu ustalenie, przy pomocy jakich środków językowych może być realizowana funkcja eufemistyczna, a także odpowiedź na pytanie, czy wyrażenia nieeufemistyczne, np. terminy, mogą stać się również wykładnikami znaczenia eufemistycznego? Uwagę zwraca obszerny korpus tekstów poddanych analizie, na który składa się w sumie 1500 artykułów fachowych dotyczących kryzysu finansowego w Europie w latach 2007-2011.

Przeprowadzona w pracy analiza wyrażen eufemistycznych przebiega dwuetapowo i obejmuje z jednej strony analizę funkcji eufemizmów w tekstach z zakresu gospodarki w oparciu o wiedzę językoznawczą autora, a z drugiej ankietę przeprowadzoną wśród 280 absolwentów studiów ekonomicznych w Niemczech, której celem była ocena funkcji omawianych eufemizmów. Nowość stanowi szczególnie drugi etap analizy semantyczno-pragmatycznej eufemizmów, który umożliwia autorowi weryfikację stawianych przez niego hipotez badawczych przez rodzimych użytkowników języka niemieckiego. Na podstawie przeprowadzonej analizy autor wyróżnia głównie dwa typy eufemizmów: eufemizmy indywidualne (eufemizmy w węższym znaczeniu) oraz eufemizmy supraindywidualne (eufemizmy w szerszym znaczeniu), tj. wyrażenia zleksykalizowane, które są często stosowane przez wielu użytkowników, nie tylko w dyskursie specjalistycznym. Proponowana typologia eufemizmów ma charakter otwarty, co stwarza możliwość uwzględnienia nowych typów, a także nowych, nie omawianych dotąd funkcji eufemizmów.

Główny nacisk został położony na analizę eufemizmów indywidualnych i na omówienie dwóch podstawowych funkcji eufemizmów: zawoalowania i zatajania zjawisk

negatywnych. Eufemizmy służące zawoalowaniu pewnych treści to zdaniem autora parafrazy stylistyczne, którym nie towarzyszy intencja negatywna związana z manipulacją, kłamstwem, perswazją. Eufemizmy tego rodzaju mogą być także stosowane w innych funkcjach, np. w celu zawoalowania treści pozytywnych, co może być przejawem profesjonalizmu, ostrożności, oraz tonowania euforii, jak w przypadku procesu wychodzenia z recesji gospodarczej, a także wtórnice w celu zmanipulowania określonej osoby, nakłonienia jej do podjęcia określonej decyzji lub osiągnięcia osobistych korzyści (niem. *Instrumentalisierung von Euphemismen*). Eufemizmy służące do zatajania zjawisk negatywnych i świadomej manipulacji są natomiast w języku gospodarki stosowane głównie dla osiągnięcia osobistych korzyści i mogą ulec zdemaskowaniu, co w konsekwencji powoduje, że zostają odczytywane jako dysfemizmy. Eufemizmy zawoalowania cieszą się też większą akceptacją społeczną niż eufemizmy negatywne. Wyniki analizy pozwalają autorowi na potwierdzenie stawianej w rozdziale drugim hipotezy odnośnie funkcji eufemizmów i rozpatrywania ich jako kategorii względnej, co oznacza że ten sam eufemizm może być używany zarówno w funkcji zasłaniania treści, jak i w celu manipulacji w zależności od kontekstu, wiedzy użytkownika i jego punktu widzenia.

Z kolei stosowanie eufemizmów supraindywidualnych odbywa się przy obopólnej świadomości nadawcy i odbiorcy komunikatu i może być oznaką empatii, wrażliwości lub złagodzenia negatywnego stanowiska. Autor zalicza do tej grupy wiele różnych środków językowych, w tym m.in. metafory, frazeologizmy, metonimie, kategorie gramatyczne czasownika (strona bierna, tryb przypuszczający, czasowniki modalne), a także wyrazy pochodzenia obcego (anglicyzmy), afiksy występujące z przymiotnikami oraz litotę, tj. figurę retoryczną bazującą na negacji i służącą do osłabienia sformułowań zarówno pozytywnych, jak i neutralnych. W tej grupie wyrazów zostają uwzględnione również tzw. „eufemizmy zeufemizowane”, tj. takie sformułowania, w których treść jest wielokrotnie eufemizowana. Dużą wartość nadaje analizie również uchwycenie zmian semantycznych zachodzących w obrębie wyrazów eufemistycznych z perspektywy synchronicznej uwarunkowanych kontekstualnie i idiolektalnie, takich jak powstawanie łańcuchów eufemizmów (niem. *Euphemisemen-Ketten*), ponowne użycie eufemizmów (niem. *Euphemismen-Zyklen*), a także prześledzenie procesu powstania i wygasania funkcji eufemistycznej poszczególnych wyrazów. Uwzględniono również wpływ eufemizmów na strukturę semantyczną tekstu.

Ważną część analizy stanowi także omówienie potencjału eufemistycznego słownictwa specjalistycznego w obrębie języka gospodarki, w szczególności terminologii ekonomicznej i kolokacji fachowych. Podobnie jak w przypadku słownictwa ogólnego, terminy i kolokacje fachowe nie są eufemizmami samymi w sobie, lecz mogą pełnić funkcję eufemistyczną w danym kontekście i w zależności od przyjętego przez nadawcę wypowiedzi punktu widzenia. W tej kwestii autor poświęca wiele miejsca złożeniom terminologicznym, wskazując m.in. na ich funkcję manipulacyjną, a także na eufemistyczne pochodzenie wielu stosowanych terminów i kolokacji, jak np. w przypadku wyrażenia *kreative Buchhaltung*.

Analizę kończą rozważania na temat metajęzyka towarzyszącego eufemizmom w prasie gospodarczej. Metajęzyk, obecny w tekstach w postaci komentarzy dziennikarskich, znacznie ułatwia interpretację eufemizmów i realizuje się poprzez takie środki językowe, jak *verba dicendi*, mowę zależną, znaki interpunkcyjne (np. cudzysłów oraz

dywiz w złożeniach). W tym kontekście autor omawia także nie badane dotychczas zagadnienie metaeufemizmu, tj. wyrażen wprowadzających eufemizm i sygnalizujących stanowisko autora tekstu wobec niego. Wyróżniono metaeufemizmy o charakterze ogólnym oraz metaeufemizmy fachowe.

Podsumowując, monografia Pawła Bąka stanowi cenne, obszerne i pod wieloma względami nowatorskie studium wyrażen eufemistycznych w języku gospodarki. Uwagę zwraca szczególnie rozpatrywanie eufemizmów jako kategorii dynamicznej, silnie spragmatyzowanej, wchodzącej w interakcję z innymi formami wypowiedzi niebezpośredniej, a także wielość i dobór omawianych w pracy przykładów.

Bibliografia

- Grucza, F. (1983), *Zagadnienia metalingwistyki. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana*. Warszawa.
- Grucza, F. (1988), *Zum Begriff der Sprachkompetenz, Kommunikationskompetenz und Kulturkompetenz*, (w:) N. Honsza/ H.-G. Roloff (red.), *Daß eine Nation die Andere verstehen möge. Festschrift für Marian Szyrocki zu seinem 60. Geburtstag*. Amsterdam, 309–331.
- Grucza, F. (1997a), *Języki ludzkie a wyrażenia językowe, wiedza a informacja, mózg a umysł ludzki*, (w:) F. Grucza/ M. Dakowska (red.), *Podejścia kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce*. Warszawa, 7–21.
- Grucza, F. (1997b), *Problemy historii i genezy języków ludzkich*, (w:) A. Dębski (red.), *Plus ratio quam vis. Festschrift für Aleksander Szulc zum 70. Geburtstag*. Kraków, 77–99.
- Grucza, S. (2008), *Lingwistyka języków specjalistycznych*. Warszawa.
- Grucza, S. (2010), *Zur Stratifikation von Bedeutungen des Ausdrucks „Fachtext“ und ihren Implikationen für die Translatork, (w:) P. Bąk/ M. Sieradzka/ Z. Wawrzyniak (red.), Texte und Translation, Danziger Beiträge zur Germanistik, 29. Frankfurt a.M., 201–210.*

Magdalena FILAR

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie